

Tomasz Stempa

Początki piśmiennictwa słowiańskiego oraz tłumaczeń na język cerkiewno-słowiański : cerkiewno-słowiańskie tłumaczenia, historia i rozwój

Elpis 14/25-26, 391-411

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

POCZĄTKI PIŚMIENICTWA SŁOWIAŃSKIEGO ORAZ TŁUMACZEŃ NA JĘZYK CERKIEWNOSŁOWIAŃSKI. CERKIEWNOSŁOWIAŃSKIE TŁUMACZENIA, HISTORIA I ROZWÓJ

Słowa kluczowe: Święci Cyryl i Metody, język cerkiewnosłowiański, szkoły tłumaczy, słownictwo

Pojawienie się piśmiennictwa słowiańskiego jest związane z historią wczesnośredniowiecznej Europy. Pojawienie się pisma i pierwszych tekstów słowiańskich wiąże się nie tylko z chrystianizacją Europy w obrządku bizantyjskim a jest również związane z ówczesnymi wydarzeniami międzynarodowymi¹.

Mówiąc o początkach piśmiennictwa jak również o tłumaczeniach tekstów na potrzeby liturgiczne nie sposób nie powiedzieć o najstarszych ośrodkach piśmiennictwa, których podział dokonany został pod względem trwania misji św. braci Cyryla i Metodego. W tzw. okresie wielkomorawskim były to Mikulčice² i Sady koło Starego Města³, a w Panonii Mosapurk, siedziba księcia Kocela.

Po upadku misji św. Cyryla i Metodego przez jakiś czas utrzymywały się klasztory słowiańskie w Czechach (najsławniejszym jest w Sazawie pod Pragą) i zapewne w Panonii, ale główny ośrodek pi-

1 Szerzej w: L. Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa 2006, s. 72-113.

2 Centrum polityczne Wielkich Moraw i duży ośrodek kultu religijnego.

3 Domniemana katedra Metodego.

śmiennictwa słowiańskiego przeniósł się na południe. Tu zaistniała bułgarska szkoła w Presławiu⁴ i macedońska św. Klemensa w Ochrydzie⁵.

W formowaniu się literatury wczesno słowiańskiej bardzo istotną rolę odegrały klasztory słowiańskie na Św. Górze Atos, która w tym czasie była skupiskiem około 25 klasztorów w tym także słowiańskich⁶.

W XII w. rozwijają się ważne serbskie centra piśmiennicze, np. w Raszce, Zecie, Humie. Głównym ośrodkiem piśmiennictwa staroruskiego stał się Kijów ze swoją Ławrą Pieczerską. W Chorwacji szerzyło się piśmiennictwo głągolskie (np. w Senju). U zachodnich Słowian głównymi ośrodkami stały się czeska Praga, a w Polsce ośrodki: wielkopolski, krakowski i śląski⁷.

Tłumaczenie tekstów biblijnych przez Cyryla i Metodego charakteryzuje się pięknym językiem i wiernością treści, nie jest to jednak dokładne tłumaczenie. Tłumaczyli oni bowiem dla zrozumiałości, a nie dla dokładności wyrażen i zwrotów.

Św. Cyryl i Metody byli wierni greckiemu wzorowi, tam gdzie tylko było to możliwe. Opierało się to na dwóch źródłach: dokładnej

4 Do najwybitniejszych przedstawicieli szkoły presławskiej należeli Jan Egzarcha i tzw. Czarnoriziec (Mnich Chrabr, jego rozprawa *O pismenexъ (O literach)* skierowana była przeciwko tym, którzy odmawiali Słowianom prawa do własnego języka literackiego. Dlatego też jego traktat nazywany bywa obroną, tj. apologią pisma słowiańskiego. Jego polski przekład opublikował w 1985 r. Aleksander Naumow. Szkoła presławska upadła wraz z upadkiem pierwszego państwa bułgarskiego.

5 Zorganizował ją wysłany tam w 886 r. Św. Klemens Ochrydzki autor wielu staro-cerkiewno-słowiańskich kazań i panegiryków. Później (893 r.) kierownictwo przejął św. Naum, również bezpośredni uczeń Metodego. Szkoła pielęgnowała Głągolicę, powstała tu wiele cennych tekstów starosłowiańskich. W okresie działalności Klemensa i Nauma szkoła wykształciła około 3500 uczniów. Przetrwała do początków XI w., a jej spadkobiercami były liczne klasztory macedońskie kontynuujące piśmiennictwo głągoliczkie aż do XII w.

6 Do najsławniejszych klasztorów należą: bułgarski zografski (założony na przełomie IX i X w.), serbski chilendarski (założony w 1198 r. przez Stefana Nemanję i jego syna św. Sawę), ruski Św. Pantelejmona (założony w 1080 r.)

7 Zob. L. Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, s. 122.

znajomości Biblii oraz opanowaniu języka oryginału i języka przekładu. Wierność leksykalną łamano rzadko i nie było to nigdy rezultatem przypadku. Był to raczej skutek podporządkowania się innej, uznanej za ważniejszą, zasadzie merytorycznej. Osiągnięcie jasności merytorycznej odbywało się często kosztem pewnych uproszczeń, a nawet zmian semantycznych. To swobodne traktowanie wzorca greckiego pod względem leksykalnym miało jednak swoją starszą, wypróbowaną tradycję. Bowiem już tekst Septuaginty nie zawsze był wiernym odbiciem oryginału hebrajskiego⁸.

Odziedziczona przez słowiański przekład niedokładność spowodowana była w przeszłości przyczynami podobnymi do tych, które kierowały św. Cyrylem i Metodym: drobiazgowość na polu leksykalnym mogła wywołać niejasności na polu merytorycznym, oddalić tekst biblijny zamiast go przybliżyć. Realizacja dokładnej zrozumiałości w tekście słowiańskim przebiegała niejednolicie. Św. Cyryl i Metody kierowali się różnymi metodami, których wdrożenie możliwe było dzięki ich znakomitemu wyczuciu językowemu, uświadomieniu sobie różnic morfologicznych zachodzących między wyrazami greckimi i słowiańskimi, a także dzięki ich pomysłowości słowotwórczej⁹.

Świadomość tego, iż z przekładów będą korzystać Słowianie, którzy przedtem nie mieli styczności z językiem greckim, spowodowała, że św. Bracia sołuńscy nie pozostawiali wyrazów bez tłumaczenia. W razie braku odpowiedników słowiańskich posługiwali się metodą kalkowania¹⁰, np. εὐλογεῖν – **БЛАГОСЛОВИТИ** (błogosławić, wielbić,

8 Zob. T. Friedelówna, *Staro-cerkiewno-słowiański psalm 91*, [w:] *Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego*, Kielce 1988, s. 35-47.

9 Tamże.

10 Powstawaniu replik sprzyjały określone cechy wyrazów greckich. Ich nie zatarta jeszcze etymologia oraz wyrazista budowa morfologiczna; odmienność słowotwórczych struktur greckich i słowiańskich sprawiła, że scs. repliki nie zawsze były jednowyrazowe; dokładność merytoryczna wymagała niekiedy zastąpienia wyrazu greckiego, zwłaszcza wyrazu złożonego, scs. wyrażeniem co najmniej dwuwyrazowym, zob. T. Friedelówna, *Świat zwierzęcy w psalmach (O nazwach zwierząt w scsłowiańskim Psalterzu Synajskim)*, AUNC – Filologia Polska, 31, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 192, Toruń 1990, s. 134-137.

wychwalać), μονόκερος – **ИНОРОГЪ** (jednorożec), νυκτικόραξ – **ВРАНЪ НОЦЬНИИ** (sowa nocna), τετραάρχης – **ЧЕТРЬТОВАЛІТНИКЪ** (tetrarcha). Starali się zachować jak najbardziej narodowy charakter przekładu słowiańskiego, pozbawiony zbędnych obcych elementów.

Św. Bracia Cyryl i Metody stosowali opierali się na metodzie przekładu wyrazowego, polegającego na tym, że każdemu wyrazowi greckiemu przyporządkowali odpowiedni wyraz słowiański aczkolwiek nie zawsze ten sam. Zasada dotyczyła tylko tych części tekstu, w których występowała zbieżność kultury słowiańskiej i greckiej. W inny sposób tłumaczono wyrazy podstawowe ważne dla wyrażanej treści, a inaczej wyrazy drugoplanowe związane z podstawowymi. Wyrazy podstawowe dobierali na nasadzie relacji semantycznej (wspólnota sem), a nie na zasadzie stałej odpowiedniości wyrazów. Aktywizacja którejkolwiek z sem, składających się na znaczenie wyrazu greckiego, zależała od kontekstu. Św. Cyryl i Metody wprowadzili do słowiańskiego przekładu dowolny wyraz spośród tych, którym właściwa była sema aktywizująca się w danym kontekście. Nie tłumaczyli wyrazów zależnych od podstawowych, lecz doskonale rozumiejąc znaczenie całej jednostki frazeologicznej, uzupełniali ją zgodnie z wymogami języka słowiańskiego. Np. gr. βάλλειν w pierwotnym przekładzie mogło zostać oddane przez **ВЗЛІНАТИ**, **ВРѢШТИ** lub **НІСІПАТИ**. Wybór odpowiedniego wariantu zależał jednak od słowa podstawowego, tj. jeśli była nim np. вода βάλλειν tłumaczono przez **ВЗЛІНАТИ**, jeśli np. **ΚΑΜΕΝΙΚ** to przez **ВРѢШТИ**, a jeśli **СОΛΗ** – **НІСІПАТИ**.

W przypadku rozbieżności rozbieżności dwóch kultur: greckiej (chrześcijańskiej) i słowiańskiej stosowano zasadę przekładu morfemowego. Tworzone były wówczas kalki wyrazowe, w których jednemu wyrazowi greckiemu odpowiadać mogły dwa lub więcej słowiańskich, np. οίκονόμος – **ПРИСТАВЬНИК ДОМОУ**, albo odwrotnie: dwóm wyrazom greckim mógł odpowiadać jeden słowiański, np. οὐαί δέ ἐν γαστρὶ ἐχούσαις – **ГОРЕ ЖЕ НЕПРАЗНЫМЪ**. Różnica kulturowa umożli-

wiała również przekład wyrazów zależnych według zasady wspólnoty sem, a co za tym idzie dopuszczenie w tłumaczonym tekście frazeologicznych zapożyczeń¹¹.

Charakterystyki wyrazów, których twórcom pierwotnego tłumaczenia nie udało się przetłumaczyć na język scs., dokonał L. Moszyński¹². Oto kilka przykładów:

- a) imiona własne hebrajskiego, greckiego i rzadziej łacińskiego pochodzenia np. **НОАННЪ, СИМОНЪ, ЗАКХЕН, ГАЛЛИЛЕЯ, ФЕННИСАРЕТСКОЕ ЕЗЕРО, НОРДАНЪ, САМАРИЯНИНЪ, ФАРНЕСЕН, ПЕТРЪ, ХРИСТОСЪ, ТЕОФНАЪ, ТИВЕРИИ, АВЗГОУСЪТЪ,**
- b) zapożyczenia leksykalne z języka greckiego, które przeniknęły do narzecza sołuńskiego jeszcze przed misją morawską, niezależnie od pracy literackiej Konstantyna i Metodego, np. **САВОТА, АНГЕЛЪ, ЕВАНГЕЛИЕ, ТРАПЕЗА** (w znaczeniu stołu do posiłków), **ХРИЗМА,**
- c) wyrazy, które już w Septuagincie były obcymi pożyczkami, np. hebraizmy¹³: **АМННЪ**, gr. ἀμήν, hebr. אָמֵן; **СОТОНА**, gr. σατανᾶς, σατάν, aram. שָׂטָן, hebr. שָׂטָן; **МАНЪНА**, gr. μάννα, hebr. מַן; **ПАСΧА**, gr. πάσχα, aram. פֶּסַח, hebr. פֶּסַח; **МЕСИЯ** gr. Μεσσίας, hebr. מָשִׁיחַ; zwroty pleonastyczne hebrajskie

11 Zob. E. Viereshagin, *Iz istorii vozniknovenija piervago literaturnago jazyka slavian. Pierevodcheskaja tiehnika Kirila i Miefodija*, Moskwa 1971. Zob. także recenzję prof. L. Moszyńskiego dotyczącą danej pracy w: „Rocznik Slawistyczny” 1974, 35/1, s. 43-51 oraz L. Moszyński, *Greckie βάλλω w tekstach staro-cerkiewno-słowiańskich*, „Zeszyty Naukowe UJ”, CMVIII, Prace Językoznawcze 95, 1991, s. 37-43.

12 L. Moszyński, *Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryla przy wprowadzaniu wyrazów obcego pochodzenia do tekstów słowiańskich*, „Slavia” 1969, 38/4, s. 552-564.

13 Były to słowa-cytaty, wiążące tłumaczenie z terenem, na którym toczy się akcja Biblii; o ich pozostawieniu w tekście słowiańskim nie zdecydowało ich „techniczne” znaczenie, lecz fakt, że były użyte w Septuagincie; natomiast hebraizmy semantyczne, tzn. greckie kalki oddające zwyczaj hebrajskie autorzy słowiańskiego przekładu tłumaczyli, wychodząc z założenia, że intencją autorów Septuaginty było w takich wypadkach semantyczne wyjaśnienie zwyczajów Starego Zakonu, zob. L. Moszyński, dz. cyt., s. 561-562.

przekalkowane do Septuaginty¹⁴, np. ΓΛΑΓΟΛ(ΑΨΗ) ΓΛΑΓΟΛΑ, gr. ἔλεγεν λέγων Mt 13:3, Łk14:7, 18:2, 24:7; Δ΄ΕΛΟ ΕΒΕ ΕΖΔ΄ΕΛΑ, gr. ἔργον, ὁ εἰργάσω Ps 43:2; ΒΧΖΒΕΕΛΙΤ΄Ι ΕΑ ΒΧ ΒΕΕΕΛΕ, gr. του εύφρανθηναί εν τη εύφροσύνη Ps 105:5; ΕΑΔΗ ΕΑΔΖ ΜΟΗ, gr. κρινον την κρίσιν μου Ps 118:154; latynizmy Κ΄ΗΝΖΤΟΥΡΗΟΗΖ, gr. κεντυρίων, łac. centurio; ΚΟΥΣΤΟΔΗΑ, gr. κουστωδία, łac. custodia; Κ΄ΕΑΡΧ, gr. καΐσαρ, łac. Caesar; ΠΡΕ΄ΠΟΡΧ, ΠΡ΄Ε΄ΠΟΡΧ, gr. πραιτώριον, łac. Pretorium,

- d) wyrazy wprowadzone do przekładu słowiańskiego pod naporem kontekstu, zawierającego cytaty i glosy, np. ΡΑΒΒΗ W: ΟΗΑ ΖΕ ΡΕΨΠΤΕ ΕΜΟΥ. ΡΑΒΒΗ ΕΒΕ ΓΛ΄ΕΤΧ ΕΑ ΕΚΚΕΜΟ ΟΥΗΗΤΕΛΗ, gr. οί δὲ εἶπαν αὐτῷ, Ῥαββὶ ὃ λέγεται μεθερμηνεύομενον Διδάσκαλε J 1:38 ΠΑΛΗΤΑΚΟΥΜΧ W: ΓΛ΄Α Ε΄Η ΠΑΛΗΤΑΚΟΥΜΧ ΕΒΕ ΕΙΤΧ ΕΚΚΕΜΟ. Δ΄ΕΒΗΕ ΠΕΒ΄Ε ΓΛ΄Η ΒΧΖΕΤΑΗΗ, gr. λέγει αὐτῇ, Ταλιθα κουμ, ὃ ἐστίν μεθερμηνεύομενον Τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε Mk 5:41; ΠΡ΄Ε΄ΠΟΡΧ W: ΗΑ ΔΒΟΡΧ. ΕΒΕ ΕΙΤΧ ΠΡ΄Ε΄ΠΟΡΧ, gr. ἔσω τῆς αὐλῆς, ὃ ἐστίν πραιτώριον Mk 15:16.

Autorzy stosowali zapożyczenia leksykalne¹⁵ pierwotnego przekładu z rozsądnym umiarem, zachowując należyte proporcje między nimi a wyrazami słowiańskimi. Obce elementy w żaden sposób nie mogły zaciemnić słowiańskiego charakteru przekładu. Główną funkcję pełniło rodzime słownictwo, przybliżające Słowianom wiele

¹⁴ Zob. artykuł prof. L. Moszyńskiego: *Pierwsze przejawy samodzielnego życia biblijnych struktur stylistycznych w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*” 1990, 26, s. 187-196, powołujący się m.in. na referat M. Altbauer, *Wtoriczni kalki w Sinajskija psaltir*, wygłoszony podczas II Letniego Kolokwium Starobułgarystyki w Sofii w sierpniu 1980 r.; m.in. na pleonastyczne konstrukcje zwraca również uwagę A. Łuczak, *Problem rozwiązywania hebraizmów i arameizmów w Nowym Testamencie* S. Murzynowskiego – *na wybranych przykładach*, [w:] *Biblia a kultura Europy*, t. 1, Łódź 1992, s. 225-231.

¹⁵ Według E. Viereshhagina bilingwizm św. Cyryla i Metodego był bilingwizmem koordynacyjnym, nie zaś subordynacyjnym; w związku z tym wprowadzali oni wyrazy greckie nie na zasadzie zapożyczenia, kiedy to następuje pełna substytucja najbliższych fonemów własnych na miejsce obcych, lecz na zasadzie wykorzystania greckich wyrazów z zachowaniem greckich fonemów. Zob. E. Viereshhagin, dz. cyt., s. 175-176.

realiów, wyjaśniające sens licznych metafor i porównań¹⁶. Św. Cyryl i Metody, doskonale zorientowani w możliwościach i środkach wyrażenia języka słowiańskiego potrafili zastosować je w swoim przekładzie w sposób iście mistrzowski, podnosząc dzięki temu również jego walory emocjonalne i stylistyczne.

Przy sporządzaniu przekładu Bracia sołunscy kierowali się rozumem przez co obca im była bezduszność. Jak pisze L. Moszyński: „takie czy inne założenia teoretyczne traktowali nie jako martwy regulamin, lecz jedynie ogólne, wytyczne, podporządkowane nadrzędnym celom”¹⁷.

Następcy Św. Braci, kopiści obdarzeni często mniejszym talentem literackim i gorszą znajomością greki, ale za to nadmierną skrupulatnością, niejednokrotnie usiłowali poprawić tłumaczenie Św. Cyryla i Metodego. Takie rewizje, trudne niekiedy do wykrycia, powodowały nie tylko formalną greyczację niektórych konstrukcji, ale również mogły doprowadzić do wyraźnych zniekształceń tekstu¹⁸.

PRZEKŁAD MORAWSKO-PANOŃSKI

Podstawowa zasada jaką była zrozumiałość słowiańskiego przekładu, stała się przyczyną rozpowszechnienia poddania go na terenie Wielkich Moraw i Panonii odpowiedniej adaptacji. Redakcja ksiąg słowiańskich¹⁹, która wówczas się dokonała stała się przyczyną rozpowszechnienia leksykalnych elementów zachodnich w późniejszym piśmiennictwie cerkiewnosłowiańskim. Jak Podaje T. Fieldorówna: „tzw. Morawizmy tak głęboko wniknęły w teksty południowsłowiańskie, że wyodrębnić je można tylko poprzez wnikliwą analizę

¹⁶ Por. T. Fieldorówna, *Świat roślinny w psalmach (O nazwach roślin w scsłowiańskim Psalterzu synajskim)*, AUNC – Filologia Polska, 34, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 221, Toruń 1991, s. 31-46.

¹⁷ L. Moszyński, dz. cyt., s. 564.

¹⁸ L. Moszyński, *Wstęp...*, s. 110-112.

filologiczną i językową. Redakcje cerkiewnosłowiańskie, choć chronologiczne i geograficzne odległe od czasów i terenów misji Konstantyna i Metodego, zawsze zawierają pewną ilość morawizmów, które odziedziczyły ze swych pierwowzorów, na podstawie, których je sporządzono”²⁰.

Wśród zachodniosłowiańskich elementów leksykalnych, które weszły na Morawach do przetłumaczonych na dialekt Słowian sołuńskich ksiąg cerkiewnych znalazło się przede wszystkim głęboko zakorzenione na tym terenie słownictwo sakralne, łacińsko-germańskiego pochodzenia²¹, np. **оплаѣтъ**, łac. *oblata*; **мѣша**, łac. *missa*; **папежь**, łac. *papa*; **олѣтарь**, łac. *altare*, a także takie nazwy etniczne czy miejscowe jak²²: **жидовинъ**, gr. Ἰουδαῖος; **римъ**, **римьскъ** zamiast pierwotnego **ром[ин]ъ**, **ромьскъ**, gr. Ῥώμη, Ῥωμαῖος; **єврѣнскъ**, gr. Ἑβραῖστί, łac. *Hebraice*; **грѣчьскъ**, Ἑλληνιστί, łac. *Graece*; **латиньскъ**, gr. Ῥωμαῖστί, łac. *Latine*; **поганъ** и, łac. *paganus* itp. Również rodzime słownictwo morawskie przeniknęło do przyniesionych w czasie misji tekstów, zastępując w nich niektóre obce już wyrazy południowsłowiańskie (bułgarskie). Tak więc **истина** zastąpiono na Morawach przez **рѣчнота**, **врачъ** przez **баллн**, **братъ** przez **вратрѣ**, **єтерѣ** przez **єдннъ**, **коурѣ** przez **кочотѣ**, **лакавѣн** przez **непримѣннъ**, **прѣпрѣдѣ** przez **прапрѣдѣ**, **распѣти** przez **пропѣти** itd.²³

19 Pierwszym, który zwrócił uwagę na cechy tych tekstów był B. Kopitar, zwolennik panońskiej genezy języka scs. Zob. L. Moszyński, *Poglądy etymologiczne Kopitara wyrażone w Słowniczku opublikowanym w roku 1836 w Glagolita Clozianus*, [w:] *Kopitarjev zbornik*, 1996, s. 35-56.

20 T. Fielderówna, *Ewangeliarz ławyryszewski. Monografia zabytku*, Warszawa – Wrocław – Gdańsk 1974, s. 198.

21 Por. L. Moszyński, *Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryla...*, s. 562.

22 Por. P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*, Heidelberg, 1932, I, s. 71; L. Moszyński, *Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryla...*, s. 558.

23 Por. J. Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Wrocław – Warszawa – Gdańsk – Łódź 1984, s. 190-191.

SZKOŁY PRZEKŁADU

Dzieło pierwszych Apostołów Słowian nie zanikło wraz z ich śmiercią, a znalazło godnych następców i kontynuatorów wśród ich uczniów, którzy po upadku misji w 885 roku przenieśli święte księgi na nowe tereny misyjne, głównie do Bułgarii. W okresie od IX–X do XIV wieku powstały tu trzy wielkie centra piśmiennictwa, dwa staro-cerkiewno-słowiańskie i jedno średniobułgarskie, zwane szkołami: ochrydzką, presławską i tyrnowską, charakteryzujące się różnym stosunkiem do dziedzictwa cyrylometodiańskiego.

Pod pojęciem szkoły przekładu zwykle rozumie się technikę przekładu, wyróżniającą się określonym stosunkiem do oryginału, z którego przekład jest tworzony oraz do języka, na który dokonuje się tłumaczenie. Każda szkoła przekładu kieruje się określonymi normami, posiada własną technikę przekładu, ogólnie przyjęte zasady translatorskie oraz zespół preferowanych środków językowo-stylistycznych²⁴.

Szkoła ochrydzka

Najbardziej archaiczny charakter miała szkoła ochrydzka²⁵ w zachodniej części państwa bułgarsko-macedońskiego. Kontynuowała ona tradycje cyrylo-metodiańskie, starając się zachować je w niezmienionej postaci. W szkole ochrydzkiej dokonywano przekładu swobodnego pod względem formy i wiernego w oddawaniu sensu. Dokładność tłumaczenia, umiejętność doboru odpowiednich ekwiwalentów znaczeniowych, występowanie nie przetłumaczonych wy-

²⁴ Por. D. Ivanova-Mircheva, *Vprosi na blgarski knizhoven jezyk do Vrazhdaneto (IX–X do XVIII wiek)*, Sofia 1987, s. 92.

²⁵ O szkole ochrydzkiej por.: Bl. Koneski, *Ohridska knizhneva shkola*, [w:] *Slovo*, br. 6-8, Zagreb 1957, s. 177-194; E. Georgijev, *Ohrodskata knizhovna shkola*, [w:] *Kliment Ohridski*, Sofija 1966, s. 53-77; D. Ivanova-Mircheva, dz. cyt., s. 37-48, za: A. Szulc, *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku*, Toruń 2000, s. 33.

razów – „terminów”, bogactwo wykorzystywanych środków leksykalnych, umiarkowana skłonność do posługiwania się metodą kalki itp. – wszystko to łączy teksty powstałe w kręgu ochrydzkim z pierwotnym przekładem słowiańskim.

Zabytki piśmiennictwa scs. wyrosłe w centrum ochrydzkim reprezentują następujące tendencje w zakresie słownictwa:

- a) skłonność do pozostawiania wyrazów obcych, z różnych względów nie przetłumaczonych w pierwotnym przekładzie, bez tłumaczenia, np. **χρῆσμα, ηγεμονη, ὑποστιας, εκανηδαλαз/ εκанηдѣлаз, дѣмонη;**
- b) swoboda przekładu uzewnętrzniająca się m.in. w nieprzestrzeganiu jego formalnej zgodności z oryginałem, np. **εκορο** na miejscu gr. **ταχυλειν, ζακαλατη** na miejscu gr. **σφαγη, οπλαχητη ελ** na miejscu gr. **παράταξις, польса** na miejscu gr. **ωφελειν;**
- c) szerokie posługiwanie się opisowym (analitycznym) sposobem przekładu, np. **прѣлѣти овндѣ** na miejscu gr. **ἀδικειν, μακκα** **прѣлѣти** na miejscu gr. **πάσχειν, знамнѣти печатѣмь** na miejscu gr. **σφραγιζειν, прѣжде мала вѣрѣмене** na miejscu gr. **πρὸ βραχείος;**
- d) przewaga form nieprefigowanych nad prefigowanymi, np. **вѣлѣти, оучити, творити, неимѣтъ коинѣти ελ, пѣти, млѣчѣти, носити, дрѣжатѣ** jako odpowiedniki gr. **ἐπιτρέπειν, διδάσκειν, ἐπιτελειν, οὐ μὴ ἀφηται, ἄδειν, σιγᾶν, κοιμᾶσθαι, συνκομιζειν, κατέχειν;**
- e) preferowanie takich typów słowotwórczych, jak: **небевѣкѣз, отѣчь, божни**, a także **овитѣль, дѣпѣль, тѣнна, вѣѣща, доухъ, наковало, прѣвѣз, мрътѣвѣз;**
- f) umiarkowana tendencja do tworzenia kalki greckich wyrazów złożonych, np. **благочѣниѣ** na miejscu gr. **εὐωδία, правовѣрнѣз** na miejscu gr. **ὀρθοδόξος, ерекролювнѣ** na miejscu gr. **φυλαργυρία;** oraz
- g) przywiązanie do archaicznej warstwy słownictwa scs., w tym do morawizmów, np. **шочн, мѣито, сѣнѣмѣ, етерѣз, рѣснота, пнѣтѣти (пнтѣти), похрѣзмѣти.**

Szkoła presławska

Druga redakcja ksiąg cerkiewnych dokonała się na wschodzie, w ówczesnej stolicy państwa bułgarskiego, w Presławiu. W odróżnieniu od szkoły ochrydzkiej – presławska²⁶ opowiadała się za przekładem wiernym zarówno pod względem formy, jak i pod względem sensu. Miało to swoje zewnętrzne uzasadnienie w dążeniu ówczesnych władz kościelnych do wyeliminowania wszelkich zniekształceń, budzących podejrzenie niedokładności i „heretyckich” koncepcji, które coraz częściej przenikały do tekstów kanonicznych, „zaśmiecając” je i grożąc wypaczeniem podstawowych dogmatów Kościoła. Wymagano ścisłej zależności między przekładem a oryginałem. Ani na krok nie mógł przekład odstępować od oryginału, musiał być w najwyższym stopniu dokładny, wręcz dosłowny.

Przy doborze słownictwa grupujący się w Presławiu pisarze kierowali się następującymi zasadami:

- a) dążenie do unikania greckich wyrazów, dla których istniały słowiańskie odpowiedniki; w związku z tym zastępowano, np. *αεϋξ* przez *вздохъхъ*, *αλαβαστρικъ* przez *стыклѣнница*, *αρχιερεи* przez *старѣншина*, *ζηϋϋκκζин*, *демонъхъ* przez *бѣсѣхъ*, *καταπετασμα* przez *опона*, *μύρο* przez *благовонная масть*, *σκανδαλεζ* przez *сѣблазнь*, *πικραμαζ* przez *пѣснь*, *сѣкамнина* przez *агодичне*, *πυμιαнъ* przez *кадило*, *ολοκαϋτομα* przez *сѣжежензиа*, *ζηϋϋκκζи*;
- b) zachowanie formalnej zgodności staro-cerkiewno-słowiańskiej przekładu z greckim oryginałem; tak więc, np. greckie:

²⁶ Zob.: D. Ivanova-Mircheva, dz. cyt., s. 182; D. Ivanova-Mircheva, *K voprosu o karakteristikie bolgarskih pierevodcheskih shkol ot IX-X do XIV vieka* [w:] *Palaeobulgari-ca* 1 /1, 1977; E Georgijev, *Shdavaneto na preslavskata i ohridskata knizhovni shkoli*, [w:] *Godishnik na Sofijskija universytet*, 50, 1955 s. 3-71; T. Slavova, *Preslavska redakcija na Kirilo-Metodijevi staroblgarski evangelski prevod* [w:] *Kirilo-Metodijewi studii*, 6, Sofia 1989, s. 15-129; J. Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984; *Słownik Starożytności Słowiańskich*, 4/1. Wrocław 1970, hasło *Presławska szkoła*, s. 343-344, za: A. Szulc, dz. cyt., s. 35.

- ταχύνειν, σφαγή, παράταξις, ὠφελεῖν oddawano odpowiednio przez scs.: **υἱσκορηти, заколенне, опазченне, пользевати**; w odróżnieniu od szkoły ochrydzkiej unikano też analitycznego sposobu przekładu presławskie **оѡндѣти** zamiast ochrydzkiego **прнѣти оѡндѣ, пострѣдати** zamiast **мака прнѣти, по малѣ** zamiast **прѣжде мала врѣмене** itp. Zachowały formalną zgodność z greckimi **ἀδικεῖν, πάσχειν, πρὸ βραχέος**;
- c) preferowanie słowiańskich form prefigowanych, zwłaszcza gdy tłumaczyły odpowiednie prefigowane formy greckie, **повелѣти** na miejscu gr. **ἐπιτρέπειν, сътворити** na miejscu gr. **ἐπιτελεῖν, оумъчавати** na miejscu gr. **σιγᾶν, υἱεζηати** na miejscu gr. **κοιμᾶσθαι, прнносити** na miejscu gr. **συνομιλεῖν**;
- d) preferowanie typów słowotwórczych: **небесньнх, о҃тъвьскъ, божьствьнх**, a także **оѡнтѣлище, тинньство, наковальнѣ, дзиханне, дѣянне, мрътвьць**;
- e) skłonność do tworzenia wyrazów złożonych, głównie metodą kalkowania odpowiedników greckich; szczególnie rozpowszechnione były założenia z: **кого-** (np. **боговорне**, gr. **θεομαχία**), **благо-** (np. **благочьствьнх**, gr. **εὐσεβίς**), **прнсно-** (np. **прнснодѣла**, gr. **ἀειπάρθεος**), **тры-** (np. **трывелнчьствьнх**, gr. **τριμέγιστος**), **злато-** (**златоу҃гьтх**, gr. **Χρυσόστομος**) itp.;
- f) świadome dopuszczanie w przekładzie osobliwości leksykalnych swojego środowiska; tak więc w zabytkach powstałych w centrum presławskim wyraz **трѣва** zastąpił ochrydzkie **жрътва, дѣла-ради, цлсх-година, островъ-отокъ, мьздомьць-мзитаръ, пастоу҃х-пастырь, гравленне-хщценне, крзмити-питати, алзкати сѣ-постити сѣ** itd.

Mimo różnego stosunku obu szkół do kwestii staro-cerkiewno-słowiańskiego przekładu nie było między nimi ostrej granicy. Obie opierały się na tym samym języku scs., choć na różnych jego dialektach, ochrydzka na zachodnich (macedońskich), presławska na wschodnich (bułgarskich). Podobnie jak między sąsiadującymi ze sobą dialektami tak i między związanymi z nimi szkołami przekładu dochodziło niejednokrotnie do wzajemnych wpływów, których kon-

sekwencją stały się liczne leksykalne pożyczki. W tekstach powstałych w centrum presławskim można więc spotkać cechy charakterystyczne dla szkoły ochrydzkiej i na odwrót w tekstach ochrydzkich – cechy presławskie. Przykładem zespolenia tendencji przekładowych obu szkół są utwory Klemensa Ochrydzkiego²⁷, zwłaszcza jego Słowa. Badania prowadzone nad językiem tych utworów coraz bardziej przekonują iż przeciwstawianie szkoły ochrydzkiej i presławskiej z językowego punktu widzenia nie jest w pełni uzasadnione. Niektórzy badacze wręcz negują istnienie szkoły ochrydzkiej. Na przykład według słów bułgarskiego slawisty I. Gyłybowa: „ние иямаме абсолютно никакви сериозни езикови критери, конто биха позволили да се говори за Охридската школа на книжовния език”²⁸.

Szkoła tyrnowska

Spadkobierczynią i kontynuatką obu wyżej wymienionych szkół była średniobułgarska szkoła tyrnowska²⁹, założona przez patriarchę Eutymiusza, pisarza i reformatora języka. Wychodząc naprzeciw tendencjom ówczesnej epoki, Eutymiusz dokonał rewizji przekładów ksiąg cerkiewnych przez zbliżenie ich do greckich oryginałów i staro-cerkiewno-słowiańskich tłumaczeń. Przeprowadził reformę języka i ortografii, przywracając językowi pisanemu archa-

²⁷ K. Mirchev podkreśla ścisły związek leksyki tekstów Klemensa Ochrydzkiego ze słownictwem cyrylometodejskim; niemniej jednak, zwłaszcza jego późniejsze utwory wykazują niezaprzeczalną bliskość leksykalną z Kodeksem supraskim, wschodniobułgarskim zabytkiem z XI w.; należy jednak pamiętać, iż wschodniobułgarskie elementy językowe obserwuje się głównie w tych utworach Klemensa Ochrydzkiego, które zachowały się do naszych czasów w ich ruskich odpisach, por. K. Mirczev, *Kliment Ohridski i rannite shkoli na starija blgarski knizhoven jezyk*, „Bułgarski język” 1966, 16/5, s. 420.

²⁸ I. Golubov, *Kliment Ohrydski i istorija na bylgarskija knizhoven jezyk*, [w:] *Trudovie na Visshija pedagogicheski institut Bratia Kiril i Metodij*, 4-5, 1968, s. 495 za: J. Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego*, Wrocław 1984, s. 192.

²⁹ O szkole tyrnowskiej, zob. I. Haralampijev, *Jezykt i jezikovata reforma na Jevtimij Tyrnovski*, Sofia 1990.

iczną postać i oczyszczając go z wpływów języka żywego. Kierowana przez niego szkoła ściśle przestrzegała zgodności pomiędzy formą i sensem cerkiewnosłowiańskiego przekładu a greckim oryginałem. Czerpała ona z zasobu słownikowego obu szkół, presławskiej i ochrydzkiej, jednakże w jej działalności daje się zauważyć tendencja do ograniczania leksykalnych dubletów, właściwych językowi scs. w dwu jego odmiankach.

Z istniejących w języku scs. synonimów, preferowanych w Presławiu lub Ochrydzie, szkoła tyrnowska wybierała jeden, powszechniejszy w dotychczasowym piśmiennictwie. Ważne więc było nie pochodzenie wyrazu, lecz jego frekwencja. I tak, np. rezygnując z presławskiego **дѣла**, przyjmowano ochrydzkie **рѣдн**, z pary scs. synonimów **пасторухъ–пастырь** wybierano właściwy szkole ochrydzkiej **пастырь**. Nie używano jednak charakterystycznego dla szkoły ochrydzkiej zamimka **ѣтеръ**, lecz powszechnego w ówczesnym piśmiennictwie presławskiego **нѣкъин**, **нѣкъто**. Podobnie z pary synonimów **олѣн** – **масло** w średniobułgarskich zabytkach pozostało tylko presławskie **масло**.

Przy doborze leksyki kierowano się zasadą dokładności i zrozumiałości przekładu. Nie był to dobór sztywny, lecz swobodny, uwzględniający każdorazowo potrzeby kontekstu. Tak np. z pary **наоустити** – **навадити** wybrano **наоустити** nie z powodu jego ochrydzkiego pochodzenia, lecz dlatego, że lepiej odpowiadał warunkom kontekstu³⁰: **прѣдречени же еретници армене наоуститиша нже гѣмь покаръѣши сѧ нарѡдъ яко мнѡгъ същъ, яко да съѡтого оубнѣтъ.**

Pisarze tyrnowscy, zdając sobie sprawę z przemian semantycznych, które dokonały się w języku scs., często odczuwali niejednoznaczność wyrazów wchodzących w skład dawnych leksykalnych dubletów. Stosowali więc oba warianty, w zależności od semantyczno-stylistycznych wymogów tekstu. Oto kilka przykładów: z ochrydzko-presławskiej pary synonimów **олѣтарь–трѣбнице** u Eutymiusza występują oba wyrazy, **олѣтарь** w znaczeniu 'podwyższone i oddzielone

³⁰ Por. I. Haralampijev, dz. cyt., s. 127.

miejsce w przedniej części cerkwi, gdzie znajduje się stół liturgiczny’, **трьбѣнѣ** w znaczeniu ‘pogańska świątynia, chram’; ochrydzkie **вѣлнн** spotyka się u Eutymiusza w neutralnym pod względem stylistycznym znaczeniu ‘duży, okazały, liczny’, a jego presławski odpowiednik **вѣлннхъ** w znaczeniu ‘wielki, znamienity, sławny’; charakterystyczny dla szkoły ochrydzkiej **жнвоуѣ** w tekstach tyrnowskich oznacza ‘życie’, cechę właściwą wszystkim istotom żywym (jest więc antonimem śmierci), presławskie zaś **жнтнѣ** oznacza ‘różne sposoby życia i różne czynności życiowe’, a **жнзнь** – ‘ziemski lub niebiański żywot człowieka’³¹.

Dobór odpowiednich środków leksykalnych dyktowało również dążenie szkoły tyrnowskiej do oryginalności, wzniosłości i emocjonalnej wyrazistości tekstu. Tym właśnie tłumaczy się m.in. takie zamiany jak: **евангелнѣтѣ** na **благовѣстѣннхъ**, **творнѣтель** na **схзѣдатель**, **мнрѣ** na **всѣленннма**, **нечѣстнн** na **прѣблѣстнн**, **вхпадѣа** na **поплзѣ се**, **сѣрѣгомѣ** na **дрѣжннхъ** itd.³²

W szkole tyrnowskiej starano się, aby przekład był dokładny, ale niekoniecznie dosłowny. Dopuszczano pewną swobodę w przekładzie pod warunkiem, że zostanie zachowana zgodność z kontekstem i sens greckiego oryginału nie zostanie wypaczony, np. greckie τὸ τε ὕψος καὶ τὸ βάθος Eutymiusz tłumaczy przez **высота оубо и глѣбннн**, τὸ τίμιον ξύλον przez **высѣбѣтнѣно дрѣво**, ἐπὶ τοῦ μετώπου przez **на лнцн**, ὁ ὀλοφρευών przez **оубнѣтель** itp.³³

Dążenie do uniknięcia dwuznaczności w przekładzie spowodowało, że szkoła tyrnowska nie zaakceptowała wielu archaicznych już wyrazów, takich jak: **жлздь**, **сѣдра**, **сѣть**, **жалне**, **балнн**, **намѣстнѣ**, **лѣжнн**, **прѣпрѣдѣ**, **годннн**³⁴.

W miarę możliwości unikano również leksykalnych elementów gwarowych, które nie pasowały do odznaczających się „wyszukanym

³¹ Tamże, s. 128-129.

³² Por. I. Haralampijev, dz. cyt., s. 129-130.

³³ Tamże, s. 131

³⁴ Tamże, s. 132.

stylem” tekstów średniobułgarskich. Tak np. nie spotyka się u Euty-
miasza Tymowskiego gwarowych *рачити* i *хора*. Zrezygnowano też
z rzadko używanych wyrazów: *каща*, *градн*, *шина*, *голѣмъ*, posłu-
gując się częstszymi i literackimi nazwami *храмъ*, *пръси*, *вѣща*, *вѣлнкъ*
i *вѣлнн*³⁵.

Cechą charakterystyczną szkoły tyrnowskiej było szerokie po-
sługiwanie się synonimami. Często występowały one w tekście je-
den za drugim, tworząc semantyczne ciągi. Według D. Lihachowa:
„synonimia konieczna jest przede wszystkim dla odróżnienia od-
cieni znaczeniowych. Synonimy wykorzystuje się z jednej strony
w celu uniknięcia powtórzeń, z drugiej zaś dla podkreślenia odpo-
wiedniego znaczenia oraz wyodrębnienia różnic między wyrazami
w semantycznym ciągu”³⁶. Podobnie pisarze tyrnowscy posługiwa-
li się synonimami nie tylko jako środkiem stylistycznym, lecz tak-
że w celu uniknięcia powtórzeń i konkretyzacji znaczenia, por. np.
ciąg synonimów: *въ едно—въкоупъ—въкоупѣ—сѣвъкоупно—коупно—*
*овъштѣцѣ—нѣраздѣльнѣ—нѣподѣльнѣ*³⁷.

Szkoła tyrnowska posługiwała się ogromną ilością wyrazów zło-
żonych. Były wśród nich stare, odziedziczone ze szkoły ochrydzkiej
i presławskiej złożenia, kalki wyrazów greckich, ale i nowe, oryginalne
formacje słowotwórcze. Główną przyczyną tworzenia wyra-
zów złożonych było dążenie do wyrażenia skomplikowanych pojęć
religijnych w syntetyczny sposób, a także konieczność przeciwstawi-
enia języka pisanego mówionemu. Najwyższą frekwencją odznaczały
się złożenia z *благо-* (np. *благовѣрнъ*, *благодарити*, *благословеннѣ*),
бого- (np. *боголюбънъ*, *богорозумнѣ*, *богородица*), *всѣ-* (np.
всѣдръжителъ, *всѣдоушнѣ*, *всѣхвалънъ*), *зъло-* (np. *зълонравънъ*,
зълославънъ, *зълостраданиѣ*), *люб-* (np. *любомѣдрѣствовати* *сѣ*,
любопразднѣствънъ, *любопрѣннѣ*), *много-* (np. *многоочитъ*,

35 Por. J. Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego...*, s. 193.

36 Por. D. Lihachev, *Niekotoryje zadachy izuchenija vtorogo juzhnoslovianskago vlijanija v Rossii*, Moskwa 1958, s. 31.

37 Por. I. Haralampijev, dz. cyt., s. 138.

МНОГОЦѢНЬНЪ, МНОГОЧЪСТЪНЪ), САМО- (np. САМОВАЛАСТЪНЪ, САМО-ДРЪЖЬЦА, САМОЗЪРѢННЕ), ЕДИННО- (np. ЕДИННОМЪСЛЕНЕ, ЕДИННОРОДЪНЪ, ЕДИННОУШТЪНЪ)³⁸.

Z innych charakterystycznych dla szkoły tyrnowskiej wyrazów na podkreślenie zasługują:

- a) odczasownikowe formy rzeczowników na -ННЕ oraz rzeczowniki na ОСТЪ;
- b) odczasownikowe przymiotniki na -ТЪЛЪНЪ и прzymiotniki на -СТЪНЪИИ, -ДЪНЪИИ, -ТЪВЪНЪИИ; oraz odpowiednio
- c) przysłówki на -ТЪЛЪНѢ, -ТЪВЪНѢ i на -Ѣ³⁹.

Na temat działalności reformatorskiej Eutymiusza Tymowskiego oraz znaczenia i roli stworzonej przez niego szkoły cs. przekładu panują w literaturze slawistycznej różne, często sprzeczne ze sobą poglądy⁴⁰.

RUSKA REDAKCJA PRZEKŁADU

Przyniesione w okresie tzw. „pierwszej fali wpływów południowo-słowiańskich” święte księgi poddane zostały na Rusi odpowiedniej modyfikacji, mającej na celu przybliżenie ich do wymogów językowych nowego środowiska⁴¹. Kanoniczny charakter przekładów nie pozwalał jednak na wprowadzenie zbyt dużych zmian, które mogłyby doprowadzić do ich rozejścia się z greckim oryginałem i zaciemnić jego podstawowy sens. Ruska redakcja ksiąg biblijnych zasadniczo pozostawała wierna wobec scs. tekstów, które stanowiły podstawę dokonanych na Rusi odpisów, a dopuszczane niekiedy leksykalne zamiany miały swe źródło m.in. w dążeniu do wyeliminowania z tekstu sakralnego wyrazów o niejasnej semantyce,

³⁸ Por. przykłady wyrazów złożonych u Eutymiusza Tymowskiego w: I. Haralampijev, dz. cyt., s. 142-146.

³⁹ Por. I. Haralampijev, dz. cyt., s. 18; K. Radchenko, *Religioznoje i literaturnoje dwizhenije v Bolgarii v epohu piered tureckim zavojevanijem*, Kijów 1898, s. 333-334.

⁴⁰ Por. I. Haralampijev, dz. cyt., s. 17-26.

⁴¹ Por. D. Ivanova-Mircheva, *Vprosi na blgarski knizhoven jezyk...* s. 327-333

niskiej frekwencji oraz nieodpowiednim nacechowaniu stylistycznym i kontekstualnym⁴².

Cerkiewnosłowiańskie przekłady redakcji ruskiej czerpały z całego bogactwa słownictwa zawartego w zabytkach scs. Ruskim kopytom nie były obce zasady, którymi kierowali się ich poprzednicy przy sporządzaniu słowiańskiego przekładu greckiej Biblii. Szczególnie bliski stosunek łączył redakcję ruską z założeniami translatorskimi szkoły presławskiej, co nie wydaje się zaskoczeniem, zważywszy na fakt, że to właśnie presławska redakcja cerkiewnosłowiańskich ksiąg przeniesiona została na Ruś po 988 roku. Docierały co prawda na tereny Rusi Kijowskiej, jeszcze przed oficjalnym przyjęciem chrztu, pewne zachodniobułgarskie (ochrydzkie) teksty biblijne, jednak nie odegrały one tak wielkiej roli jak ich presławskie odpowiedniki. Zabytki redakcji ruskiej czasami lepiej i pełniej informują o rozmiarach zmian dokonanych w centrum presławskim niż nieliczne zachowane teksty cerkiewnosłowiańskie⁴³.

Jeszcze silniejszy związek między cerkiewnosłowiańską redakcją ruską a redakcją bułgarską wytworzył się w okresie „drugiej fali wpływów południowosłowiańskich” w końcu XIV – poł. XVI wieku⁴⁴. Wraz z napływem z Bułgarii i Serbii nowych tekstów religijnych oraz samych ich twórców w osobach wybitnych pisarzy, takich jak metropolita Cyprian, Grzegorz Camblak, Maksym Grek, Pachomiusz Logoteta i in., przyswojone zostały na Rusi założenia teoretyczne oraz praktyka średniobułgarskiej szkoły przekładu. Dokonana

42 Por. G. Baranovska, *Ranniaja russkaja redakcyja „Shestodnieva” Ioana Ekzarha Bolgarskago*, [w:] *Drevnirusskij literaturnyj jazyk v jego otnoshenii k staroslovianskomu*, Moskwa 1987, s. 85.

43 Por. J. Rusek, *Studia z historii słownictwa bułgarskiego...*, s. 192.

44 O tzw. drugiej fali wpływów południowosłowiańskich, por. L. Zhukovska, *Grecyzacyja I arhaizacyja russkogo pisma 2-oj pol. XV i 1-oj XVI vv.*, [w:] *Drevnirusskij literaturnyj jazyk v jego otnoshenii k staroslovianskomu*, Moskwa 1987, s. 144-176; H. Birnbaum, *Essays in Early Slavic Civilization*, Munich 1981.; *On the Significance of the Second South Slavic Influence for the Evolution of the Russian Literary Language*, s. 305-332.

wówczas greycyzacja i archaizacja języka cs. przekładu dotknęła każdej jego warstwy. W dziedzinie słownictwa zapożyczane były jednak nie gotowe formy, lecz modele, które stymulowały produkcję nowych wyrazów⁴⁵.

Staro-cerkiewno-słowiańskie i średniobułgarskie teksty były na Rusi przepisywane, redagowane i uzupełniane nowymi przekładami. Jak podaje D. Ivanova-Mircheva „w ten sposób Starobułgarska i średniobułgarska literacko-językowa norma stopniowo rozwijała się na terenie Rusi, asymilując niektóre specyficzne zwroty, a w szczególności główne specyfiki ruskiej normy literackiej. Działo się tak do połowy XVII wieku. Po reformie Patriarchy Nikona, księgi kanoniczne zostały poddane redakcji, zarówno tekstowej jak i językowej. Forma drukowana ustanawia dokładny tekst, który już się nie zmienia, ani pod względem tekstu, języka oraz ortografii”⁴⁶.

W tym artykule starałem się dokonać ogólnej charakterystyki tendencji w doborze słownictwa, zaobserwowanych w starocerkiewno-słowiańskich, średnich bułgarskich i cerkiewnoruskich tekstach literatury religijnej (głównie ewangelijnych). Szczegółowe opracowanie zagadnienia cerkiewnosłowiańskiej redakcji ruskiej dokonam w innym artykule.

45 Por. L. Sudavichene, N. Serdobincev, J. Kadkolov, *Istorija ruskogo literaturnogo jazyka*, Leningrad 1984, s. 56.

46 Por. D. Ivanova-Mircheva, *Vprosi na blgarski knizhoven jezyk...*, s. 345.

SUMMARY

Rev. Tomasz Stempa

The Beginnings of the Slavic Literature and Translations into Church Slavonic Language Church Slavonic Translations, History and Development

Keywords: St. st. Cyril and Methodius, Church Slavonic language, schools of translation, vocabulary

The appearance of Slavonic literature is related to the history of early medieval Europe. Speaking of the early literature, as well as translations of liturgical texts, we must mention the oldest centers of literature, whose division has been made in terms of the mission of St. Cyril and Methodius. In the so-called Moravian period this were Mikulčicei Sady near Old Mesta, and Pannonia Mosapurk, the seat of the Duke Kocela.

After the collapse of the mission of St. Cyril and Methodius, there remained for some time Slavic monasteries in the Czech Republic (the most famous is the Sazava near Prague), and probably in Pannonia, but the main center of Slavic literature moved to the south. There was a Bulgarian school in Preslav and Macedonian school of St. Clement in Ochrid.

Translation of biblical texts by Cyril and Methodius is characterized by beautiful language and fidelity to the content, but it is not an accurate translation. Indeed, they explained for clarity, not for the accuracy of the expressions and phrases.

St. Cyril and Methodius were faithful to the Greek model, where it was possible. This was based on two sources: firstly a deep knowledge of the Bible, secondly the mastery of the original language and translation of it. Lexical fidelity were rarely broken , and it was never result of chance. Rather, it was due to subordination of the other, considered to be more important, substantive way.

The inaccuracy inherited in the past by the Slavonic translation of the inaccuracy was due to causes similar to those that drove the St. Cyril and Methodius: minuteness of the lexical field could cause confusion on the merits, dismissed the biblical text rather than explain it. Accomplishment of precise clarity in the Slavonic text proceeded patchily. St. Cyril and Methodius were guided by different methods, whose implementation was possible due to the excellent linguistic intuition, and realization of the morphological differences occurring between the Greek and Slavic words, and thanks to their ingenuity in creating new words.

The work of the first Apostles of the Slavs didn't disappeared along with their death, founding worthy successors and followers among their students, who, after the fall of the mission in 885, moved the sacred books to new missionary territories, mostly to Bulgaria. In the period between IX–X to the XIV century there arose three great centers of literature, two of Old-Church-Slavonic and a one Middle-Bulgarian, called schools of Ochrid, Preslav and Tyrnovo.